

політичного, виробничого, навчального, мілітарного, дозвільного. Вони впливали як на формування образу дитини в суспільній думці, так і на уявлення про «корисну» активність дітлахів. Їхнє співіснування, співпадіння і перетинання структувало основний потік інформації, визначало загальну спрямованість кампаній, сприйняття основних медіа-сюжетів та їх трактовку на місцях педагогами та керівниками дитячого руху. «Політичний» аспект був настільки домінуючим, що його можна було спостерігати в змістовних блоках всіх названих аспектів. Співвідношення інших аспектів мали свою динаміку змін, знаходячись в повній залежності від настанов з центру.

Отже, дослідження ставлення держави до проблем дитинства дає можливість зрозуміти, яким чином залучалась дитина до участі у масових кампаніях, як це впливало на її повсякденне життя, як формувалась її ідентичність.

2. Дитина і політика

Політична площина дитячого повсякденного життя охоплювала такі основні блоки змістів: питання класової належності дитини, питання виховної політичної роботи, що включала політичну просвіту (виховна ідеологічна робота) та політичну діяльність (участь у масових кампаніях влади), використання владою образу дитини для створення власного позитивного іміджу.

Дитина уявлялась як своєрідне поле битви між силами добра і зла — більшовиків та їх класових ворогів. З одного боку, дитина, з точки зору політичних переконань, сприймалась як певна «*tabula rasa*», яка не має власного досвіду класової боротьби, сформованої психіки, і є «вдячним матеріалом» для «правильного» комуністичного виховання. Вона легко сприймає все і є природним союзником соціалістичної влади. Діти позиціонувались як позитивні персонажі (представники всього нового та передового). Щодо них використовувалось поняття «нові люди»². Але реальне життя, на відміну від теорій, демонструвало іншу картину.

Детермінованість політичних поглядів дітей родинним оточенням була очевидна більшовицьким керівникам. Родина розглядалась ними не тільки як «фортеця всіляких релігійних забобонів»³, культурної відсталості та ідеологічного невігластва, але й джерело відверто ворожих впливів на дитину. В одній із своїх промов у березні 1932 р. секретар ЦК ВКП(б) П. Постишев, обґрунтовуючи необхідність «партійного виховання» піонерів, навів такий доказ: «якщо ви прислухаєтеся до дітей, то вловите в їх настроях відбиток усіх тих настроїв, які є у окремих робітників, службовців, колгоспників, селян-одноосібників. Погляди й настрої тієї частини батьків, яка зв'язана з вихідцями з дрібної буржуазії, з середовища дореволюційного чиновництва, із уламків класів, що раніш панували, передаються до певної міри й дітям цих родин, а через них проникають у дитяче середовище»⁴.

Численні звіти про політичні настрої на селі під час колективізації фіксували випадки «антирадянських настроїв» серед дітлахів, які влада списувала на рахунок «класово-ворожих впливів» родинного оточення. В одному із сільських піонерзагонів діти одноосібників з молодших груп відмовились йти на заняття «на знак протесту проти вимоги до їх батьків виконати взяті на себе

держзобов'язання по хлібозаготівлі»⁵. У лютому 1933 р. на Всеукраїнській нараді з питань комуністичного дитячого руху обговорювались випадки, коли діти «цілими групами, школами голосували ПРОТИ колективізації (Київщина, Мелітопільщина),... під час заворушень на селі, що спостерігалися по деяких округах в зв'язку з перекручуванням партійної лінії... Деякі групи дітей, поруч з жінками, відігравали вельми активну роль — били в дзвони, йшли на чолі антирадянських демонстрацій, розбивали вікна в сільрадах, розбирали разом з дорослими реманент, насіння, коней (Бердичівщина, Шепетівка, Тульчин)»⁶. На думку керівників дитячого руху, це свідчило про «певне піднесення активності класового ворога в боротьбі за дітей»⁷.

У матеріалах преси, що висвітлювали хід колективізації та класової боротьби на селі (особливо під час Голодомору) частими були сюжети, присвячені антирадянським настроям дітей куркулів. Стаття в журналі «На роботі» (1933 р.) з показовою назвою «Куркульські діти говорять мовами своїх батьків» змальовувала будні однієї з сільських шкіл: у 4-й групі три учня — Теличка, Матюха, Щербина, — не взяли на себе зобов'язань, взялися до розкладницької роботи: зривали навчання, про відсутніх учнів сказали всім, що в тих «нема хліба» і тому вони до школи не ходитимуть, заявляли, що і, в них самих нема хліба, тому незабаром вони теж ходити не будуть. Одразу ж подавалась вказівка на причину такої поведінки: у одного з батьків цих учнів знайшли 28 пудів сортової озимої пшениці, яку той вкрав у колгоспі, у інших — 4 і 6 центнерів. Замітка супроводжувалась карикатурою — куркуль у капелюсі, жилеті, з купецькою борідкою, закриваючи собою мішки з хлібом, кричить довгим язиком: «Хліба нема-а!». До його язика прив'язано мотузкою язик маленького куркуля, який кричить те саме⁸.

Автори подібних матеріалів як аргумент для своїх висновків використовували народні прислів'я: «від коріння лишилося насіння», як у сюжеті про шкідництво у колгоспі сина померлого куркуля Макара Биковця, в якого ще «на початку колективізації серце луснуло»⁹. Навіть попри знамените висловлювання вождя про те, що «син за батька не відповідає» описування конфлікту між радвладою та її противниками завжди супроводжувалось посиленням на їхнє соціальне походження. До кінця 1930-х рр., малюючи негативні образи дітей, автори художніх творів підкреслювали їх «класову чужість». Поема Л. Топчія «Останній бій» (1939 р.), присвячена боротьбі з антисемітизмом в дитячому середовищі, змальовувала відразливий образ хлопця-антисеміти («сина крамаря-бакалійника, що жирував і знущався з бідних») ¹⁰. У творах популярного дитячого письменника О. Копиленка «Дуже добре» (1936 р.) і «Десятикласники» (1939 р.), присвячених будням однієї з київських шкіл, всі вчинки дітей висвітлювались з класової точки зору настільки схематично і прямолінійно, що навіть радянські літературні критики відзначили, що так у житті не буває¹¹. Але це не завадило книжкам витримати кілька перевидань і вважатися прикладом гарної дитячої літератури.

Обговорення класово ворожих впливів на дитину активізувало змістовні площини, пов'язані з протиставленням між сімейним вихованням, яке зображувалось як застаріле, відстале, реакційне, та суспільним, — передовим і комуністичним. У спадщину від радикальних ідей доби революційного романтизму

ще залишались мрії про усупільнення процесу виховання. Радянські педагоги і методисти у 1929 р. ще вважали дитячий будинок «найбільш повно висловленою формою соціалістичного виховання», оскільки він може здійснювати свій педагогічний вплив на дітей 24 години на добу, і дуже побивалися через те, що неможливо охопити всіх дітей дитбудинками, висловлюючи такі сподівання: «якби населення... було настільки культурним і близьким до сприйняття соціалізму, щоб сімейне виховання поступилося місцем суспільному і якби ми були настільки заможні, щоб надати можливість всім дітям республіки отримувати повне виховання за рахунок держави». «Тоді», мовляв, «дитячі будинки були б «основними вогнищами соціалістичного виховання»¹². В наступні роки подібні крайні висловлювання зникли з медіа-простору, але згадка про сім'ю зазвичай супроводжувалась обґрунтуванням положення про необхідність «виривати дітей з родинного оточення»¹³. 1934 р. у доповідній записці на ім'я першого секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, нарком освіти В. Затонський, аналізуючи причини негативних політичних настроїв у школах республіки, відзначив, що «в значній кількості антигромадські та антирадянські настрої і прояви заносились дітьми до школи ззовні із родинного оточення і, особливо, з сімей класово-ворожих елементів (куркулів, непманів, служителів релігійного культу, колишніх білогвардійців тощо)»¹⁴. У 1936 р. С. Косіор і сам закликав «ламати існуючу широко розповсюджену думку, що діти є власністю батьків, що «батьки — головні господарі своїх дітей», оскільки... ми маємо право контролю над вихованням дітей в родині, над тим впливом, що там існує, над тим, чому їх там вчать, що прищеплюють. Час такий, що ми зобов'язані це робити, ми маємо всі можливості для цього... Треба, щоби був контроль за родиною. Наше законодавство надає дуже великі можливості так вести справу, щоби був контроль»¹⁵. Косіор пропонував вирішити проблему таким чином: «Стосовно батьків, які негативно впливають на своїх дітей, необхідно застосовувати різноманітні засоби впливу аж до передачі дітей в інтернатні заклади. Стосовно батьків з чужого середовища політична робота у школі мусить вестись за лінією відриву дітей від їхнього впливу, лінією на протиставлення дітей таким батькам... У випадках прямої роботи таких батьків з розкладання своїх дітей застосовувати суворі засоби, аж до віддання під суд»¹⁶.

Влада не була впевнена, що без пильного контролю з боку держави над вихованням зростаюче покоління обов'язково свідомо вибере більшовицьку ідеологію. Боротьба за вплив на дітей розглядалась як основний напрямок педагогічної роботи. У червні 1929 р. відбулась I Всеукраїнська конференція ЛКСМУ, де обговорювались й питання дитячого руху. У стенограмі виступу голови ЦБ КДР на одній сторінці чотири рази повторюється фраза «оволодіння нашими дітьми класовим ворогом»¹⁷. У тексті цієї промови слова «класова боротьба», «класовий ворог», «класово-чужі елементи», «контрреволюція», «білогвардійці», «розкладницька робота» вживались 30 разів¹⁸. Враховуючи, що виступ було присвячено питанням дитячого виховання, можна зрозуміти, наскільки міцно вони пов'язувалися з класовою боротьбою. З часом, як вважали керівники та методисти дитячого руху, ця проблема лише загострювалась¹⁹. Голова Центрального бюро КДР А. Север'янова на IX з'їзді ВЛКСМ (1931 р.) підкреслила: «куркульство, попи, сектанти, відмираючі класи тягнуть свої цупкі

лапи у дитяче середовище... вперта боротьба за дітей, за стовідсоткове охоплення їх нашим впливом ще попереду»²⁰. У промові члена бюро ЦК ВЛКСМ С. Салтанова на VII Всесоюзній конференції ВЛКСМ (1932 р.) констатувалось: «Ми маємо жорстоку класову боротьбу за молодь»²¹. Цей вислів використовувався як головний аргумент для розгортання основних положень про роботу з дітьми в майбутньому. В УСРР поняття класової боротьби включало в себе боротьбу з націоналістичними проявами у педагогічній сфері²².

Сталінська теза про загострення класової боротьби в міру розгортання соціалістичного будівництва мала свої наслідки і у виховній сфері. 4 лютого 1935 р. від імені секретаря ЦК ЛКСМУ Й. Краєвського і керівника піонерорганізації ЦК ЛКСМУ Г. Фурмана всім секретарям та піонеркерівникам обкомів, міськкомів ЛКСМУ було надіслано таємного листа, в якому зазначалось: «ЦК ЛКСМУ має матеріали про те, що за останній час в зв'язку із вбивством С.М. Кірова й викриттям зинів'ївських покидьків, у ряді шкіл, піонерорганізацій України пожвавилась боротьба класово-ворожих елементів за дітей. Особливо ці факти мають місце в Одеській, Дніпропетровській, Харківській областях, в прикордонних та національних районах України»²³. У вересні 1935 р., на нараді при ЦК ЛКСМУ про комуністичне виховання молоді українським керівництвом було зроблено висновок про занепад політвиховної роботи в ряді шкіл у зв'язку з класово-ворожими впливами. Арешти у 1937 р. всього республіканського керівництва дитячого руху (на чолі з секретарем ЦК ЛКСМУ Сергієм Андрєєвим і головою відділу Юних піонерів при ЦК ЛКСМУ Григорієм Фурманом) активізували тему шкідництва ворогів у галузі виховання дітей України²⁴.

В якості контрудару по ворогу «в боротьбі за дитину» більшовицькі керівники бачили створення ефективної системи політичного виховання, що складалось із політосвіти і практичної діяльності — участі у масових політичних кампаніях влади. Політична просвіта як процес ознайомлення дітей з політикою більшовицької партії в таких галузях як економіка, соціальне питання, культура тощо, переконання їх у правильності цього курсу у 1929–1939 рр. розумілось владою як одна з найважливіших умов соціалістичного будівництва. З початком індустріалізації Центральне бюро КДР спеціальною директивою від 3.04.1929 р. «Про роз'яснення господарчо-політичних питань в дитячому середовищі» вказало на необхідність регулярної ідеологічної роботи з дітьми, із залученням засобів масової інформації, промов, бесід з метою пояснення «курсу партії на швидкі темпи індустріалізації країни та колективізації сільського господарства, водночас, показуючи обличчя класового ворога, що прагне зірвати політику партії»²⁵.

Найбільш популярними формами політосвітньої роботи стали політінформації, політбої, політвікторини та ознайомлення з постановами партії та уряду. Під час підготовки до весняної кампанії на селі у 1933 р. журнал «На роботі» закликав дітлахів республіки: «вивчайте доповідь та промову «Про роботу на селі» вождя нашої партії тов. Сталіна на січневому пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б)... По загонах та школах вивчайте ухвалу пленуму ЦК ВКП(б), вивчіть постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) про обов'язкове здавання хліба державі від колгоспів і одноосібних господарств, вивчайте ухвали пленуми ЦК КП(б)У про завдання

весняної сівби»²⁶. Вивчати з дітьми промови і ухвали було обов'язком як вчителів, так і вожатих піонерських загонів. Очевидно, що педагоги на місцях розцінювали ці звернення як керівництво до дії, а частота вживання сполучення «політичне виховання» і «політпросвіта» штовхала їх на явно необґрунтоване зловживання найбільш простими і невідповідними дитячому віковій формам політичної роботи — політінформаціями та вивченням партійних рішень, праць класиків марксизму-ленізму тощо. Але вже у квітні 1934 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) «Про переобтяження школярів і піонерів громадсько-політичними завданнями», в якій заборонялось без врахування вікових особливостей дитинства змушувати їх «проробляти» ухвали з'їздів і вивчати складні питання марксистсько-ленінської теорії²⁷. Сприймавши цю вказівку дослівно, педагоги опинилися в глухому куті. У наступні роки їх неодноразово звинувачували у занедбаності політвиховної роботи²⁸.

Однією з провідних форм політичної роботи компартійним керівництвом було визнано вивчення дітьми історії більшовицького руху. Дитина, як матеріал для створення « нової людини », на думку більшовицьких лідерів, не бачила на власні очі класової боротьби, не « пам'ятала поміщиків та заводчиків, що знущалися з трудового народу », не зазнала капіталістичної експлуатації. На цьому робився наголос як на недоліку. Але провідники дитячого руху кривили душею — саме цей « недолік » легко виправлявся відповідним вихованням, пропонуванням дітям більшовицької картини минулого і сьогодення. Ідеологам було на руку, що дитина не могла за допомогою власного досвіду перевірити зверненні до неї ідеологічні послання про жажливість капіталістичного ладу, порівняти умови життя до революції та після, оцінивши успіхи більшовиків. Вона мусила просто вірити владі, що полегшувало останній завдання переконання. Тому дуже важливим елементом формування дитячих уявлень стала антитеза « тоді і тепер », що навіть не потребували розшифровки під час згадувань у текстах, звернених до дітей.

Передмова П. Постишева до публікації матеріалів про юність Й. Сталіна була квінтесенцією подібних висловлювань і розкривала основний зміст виховної роботи через ознайомлення з минулим більшовицької партії: « Наші діти повинні знати не тільки минуле героїчної боротьби Країни рад за соціалізм, але й минуле великої боротьби за владу рад, за диктатуру пролетаріату. Наші діти повинні знати це минуле, коли по спинах їх дідів, батьків і матерів свистів батіг поміщиків, нагаї царських катів, коли тисячі борців за справу соціалізму сходили на ешафоти царських шибениць, коли тисячі найкращих, найпередовіших людей нашого класу йшли, брязкаючи кайданами, по сибірських шляхах у каторгу і заслання »²⁹. Українські поети старанно створювали такі образи минулого у дитячій пресі:

« Навіть важко уявити, —

А були ж на світі діти,

Що не відали ніколи

Ані ясел, ані школи,

Ані саду, ані парку,

Ані парашута хмарки.

...Діти вже дорослі стали

Це — батьки і наші мами»³⁰.

Навряд чи всі батьки українських дітлахів ніколи не бачили парку чи саду, а відсутність парашутів у небі не могла суттєво знизити їх життєвий рівень, але мета таких образів була у переконанні в тому, що сьогодні діти республіки мають все найкраще. За допомогою подібних перебільшень формувались в дитячій уяві страшенні картини минулого. Один із шкільних вчителів історії на сторінках журналу «Піонервожатий» (1938 р.) так сформулював покладені на нього партією обов'язки: «навчити наших дітей палко любити чудову радянську дійсність і так само палко ненавидіти прокляте минуле»³¹.

В другій половині 1930-х рр. республіканський медіа-простір був перенасичений матеріалами з історії революції і громадянської війни, біографіями вождів компартії, художніми творами про героїзм дітей та молоді в боротьбі за встановлення радянської влади в Україні. Дитяча література і преса стали особливою сферою використання міфологічних сюжетів сталінської доби. Причина такої уваги до дитячих видань очевидна — діти легше і скоріше засвоювали нові «істини», їх простіше було переконати емоційною розповіддю в тому, що більшовики — найкращі друзі українського народу. Велику роль у конструюванні радянського міфу відіграла тема історичної російсько-української дружби та братерства³². Ще більше уваги приділялось темі революції та громадянської війни на Україні³³. Основним змістом політичної просвіти стало вивчення з дітьми цих текстів і формування у дитячій свідомості нових історичних міфів³⁴. Оскільки діти не бачили революції на власні очі, їх легко було переконати в справедливості більшовицького погляду, вбиваючи таким чином клин між дорослими і зростаючим поколінням. Червоною ниткою в цих творах проходить ідея про те, що українські трудящі одразу були на боці більшовиків, але ворогам народу і революції вдалось змовитися зі світовою буржуазією і захопити владу. Без допомоги особисто Й. Сталіна (іноді з'являється постать С.Орджонікідзе) українцям нізащо не вдалося б подолати ворогів. Новий історичний радянський міф в Україні будувався на таких концептах: віковічні братерські українсько-російські стосунки, всенародна підтримка трудящими України більшовиків в добу революції, надзвичайний героїзм, проявлений українцями, в тому числі дітьми, у роки громадянської війни і допомога росіян в боротьбі з власними зрадниками-націоналістами. Увінчував цей міф образ Кобзаря, продовжувачем справ і втілювачем мрій якого позиціонувались більшовики. Міфологізація подій революції у дитячій свідомості була необхідною для легітимації режиму в очах зростаючого покоління.

Окрім вивчення теоретичних засад більшовицької політики та історії партії, діти притягались до практичної діяльності («громадсько-корисної роботи»), що розглядалась як необхідна складова політвиховання. Вважалось, що «участь піонерів у загальних і місцевих кампаніях, крім конкретної допомоги партії і комсомолу є... школою, що готує з піонерів вмілих та таких, що знають свою справу, громадських діячів, масових агітаторів і організаторів...»³⁵.

Одним з перших завдань, покладених на піонерів у зв'язку з вирішенням потреб культурної революції, була їх участь у кампанії з ліквідації неписьменності. Образ дитини, що входить до хати селянина чи робітника, несучи при цьому світло знань і прогресу, борючись з відсталістю і невіглаством, був

переконливим. Допомагаючи неписьменним, діти республіки проводили агітаційну й пропагандистську роботу. Навчаючи дорослих, вони водночас ознайомлювали їх із поточними партійними рішеннями. Фотосюжети, присвячені тому, як піонери навчають батьків грамоті, роз'яснюючи при цьому чергову ухвалу чи відозву, були частими на сторінках журналів і газет. Влітку 1932 р. ЦБ ДКО ЦК ЛКСМУ через газету «На зміну» заклиало піонерів та учнів «взяти шефство над соціалістичним колоском», розпочавши агітаційну роботу на селі: *«Юні піонери! Розгорніть широку роз'яснювальну політичну роботу, як у своїх лавах так і серед широких мас дітвори і дорослих. Просуньте в маси ухвали ЦК ВКП(б) та уряду про збиральну кампанію... Організуйте читання, виступи, роботу з книжкою і газетою... Допоможіть створювати бригадні газети»*³⁶. Діти поставились до завдання відповідально, надсилаючи по селах бригади агітаторів, влаштовуючи агітаційні збори і вечірки. Зафіксовані випадки, коли під час сильних морозів вчителі відмовлялись йти в село, а діти йшли і проводили роботу³⁷. Дітей заохочували «організувати хлібоздатникам культурний відпочинок», що включав «політчитки» та роз'яснення постанов уряду³⁸.

У такій масовій політичній кампанії як боротьба з релігією дітлахи знов виступали в образі «нових, прогресивних людей». Саме діти стали беззмінними героями чисельних заміток та статей на тему безвірницького руху з назвами «Безвірницькі лави міцнішають», «Ми — безвірники», «Відповідь на попівські дзвони», «Відтягнули від колядування»³⁹ «Піонери, комсомольці — передові загони у боротьбі з релігією»⁴⁰, «Бойовий зльот юних безвірників» та фото у пресі з підписами «Школярі беруть антирелігійну літературу в бібліотеці»⁴¹, «Юні безвірники читають «Піонерську правду»»⁴², «Діти на антирелігійній демонстрації»⁴³. Вони виїжджали на село читати доповіді на тему «Релігія — дурман»⁴⁴, брали участь у загальних антирелігійних кампаніях, які влаштовувала Спілка безвірників, малювали антирелігійні стіннівки тощо. Тут було використано дуже влучний прийом — залучення дітей до пропаганди нових цінностей. Віруючим батькам треба було звикати до думки, що їх позиція є хибною, відстаюю, сміховинною і неперспективною, насамперед, в очах їхніх дітей.

Класова свідомість і революційна активність були тими рисами, які хотіла бачити влада в образі «вірного ленінця». Характерним для дискурсу дитини був наголос на наявності у дітей трудящих тієї самої «революційної чуйності» та «здатності зірвати машкару з ворога», які після промови Й. Сталіна «Про роботу на селі» так часто згадувало республіканське керівництво і преса. Особливо рельєфно ця ідея позначилась в текстах, присвячених темі викриття дітьми ворогів народу. Дуже плідною для таких сюжетів стала кампанія знищення куркуля як класу. В піонерській пресі 1930–1934 рр. матеріали про участь піонерів у розкуркуленні, викритті та затримці ворогів народу — куркулів були обов'язковими⁴⁵. У численних звітах про керівництво юними піонерами республіканські урядовці з гордістю наводили приклади зразкової дитячої поведінки: *«допомагали партії знищити куркуля як клас — на Херсонщині піонербригади викрили 4 ями, де було 1600 пудів зерна, піонер зупинив 3 підводи з хлібом, де було 150 пудів, що віз куркулів у другий район продавати (Каховський р-н), піонери Дірда та Ліса викрили у куркуля 140 пуд пшениці. Піонер у своєї матері викрив сховане куркульське майно (Олександрівський р-н). В Першотравневій*

окрузі, село Дубки — мати ввечері забрала з колгоспу коня, а на ранок піонер з великими труднощами привів у колгосп»⁴⁶. Доносительство на односельців у пресі називалось «справою чести». Розповідь про Шуру Чобітка, піонера с. Краснопілля, що передав уповноваженому міськпарткому заяву, в якій повідомив, де знаходяться вкрадені куркулями 15 кг пшениці, увінчував заклик брати з нього приклад. Інший піонер Краснопільської школи Герасим Покулитий «заявив матері, коли ти не здаш усього зайвого хліба державі, я вважаю, що ти підкуркульниця. Мамо! Я ніколи не буду сином підкуркульниці. Так піонер... розмовляв з матір'ю. Через день мати... здала державі 26 пудів хліба». В тому ж селі піонери організували «галерею злісних нездатників хліба», викрили п'ять ям із захованим куркулями хлібом. Автором цього нарису у журналі «На роботі» (1933 р.) було зроблено висновок, що досвід цих піонерів «повинні використати піонери України»⁴⁷. Піонери харківської 49-ї ФЗС у підшефному селі Прудянці під час хлібозаготівель викрили 10 ям, в які «куркульня ховала хліб», читали колгоспникам газети, проводили розмови тощо⁴⁸. Можна тільки уявити, якою трагедією для дитини оберталась така її діяльність в голодуючому селі. Але саме ці трагедії використовувались владою задля ескалації класової ворожнечі. Образи забитих односельцями дітей — Микити Сліпка, Наді Ринді та інших, — міцно увійшли до піонерського пантеону в республіці. Редакція журналу «Дитячий рух» влітку 1933 р. звернулась до комсомольців, ватажків піонерів із закликом: «на прикладах юних героїв Миті Гордієнка, Микити Сліпка й інших піонерів, що показали себе героями в боротьбі з ворогами колгоспної власності, що відважно стерегли колгоспне добро і затримували злодіїв-куркулів, виховайте юними більшовиками і ваших піонерів»⁴⁹.

Сюжети, в яких дорослі довіряли ворогу, а діти сміливо викривали його, формували образ дитини як потенційно більш відважної і більш чуйної, ніж дорослі, до класово-ворожих вилазок. «Ніхто не згадував, що мати «комсомольця» Миколи агітувала проти колгоспу, що батько його був куркуль», — розповідав кореспондент журналу «На роботі» про один з колгоспів Ічнянського району. А піонери «не раз заявляли, що, мовляв, викинути треба» з колгоспу, «куркульських прихвостів»⁵⁰. У селі В'юнище Переяславського району піонери, готуючись до сівби, викривали дії куркульських елементів, замість дорослих на зборах колгоспників «поставили питання про виключення з колгоспу куркулів Куниці і Андрушки, що до революції мали 25 десятин землі»⁵¹. Під час зустрічі членів ЦК ЛКСМУ з піонерами та кращими ударниками охорони врожаю (31.08.1933 р.) основне питання, яке задавав гостям присутній там Павло Посишков було: «скільки злодіїв ти спіймав?»⁵². З великим почуттям гордості за себе і за друзів маленькі ударники повідомляли вражаючі цифри: кожен затримав від двох до 16 куркулів. Їх розповіді, про те, як вони виривали сніп хліба з рук голодної жінки («куркульки»), переслідували маленького сина куркуля, що різав колоски, тощо супроводжувались бурхливими оплесками і схваленням з боку старших товаришів. Феномен створення і популяризації радянських новомучеників — піонерів-героїв, а також численні випадки наслідування їхнього прикладу, свідчить про бажання дітей відповідати образу «вірного лєнінця».

Тема боротьби дітей з ворогами піднімалась і під час інших кампаній. Їх залучали до викриття ворогів народу у системі освіти (нацьковуючи на вчителів)

під час процесів над українською інтелігенцією, антитроцькістських кампаній тощо, закликаючи боротись з «лівими» і «правими ухилами»⁵³. Республіканська преса з цього приводу регулярно повідомляла, що «як усі трудящі, як увесь народ, наші діти — піонери й учні — ненавидять ворогів Радянського Союзу, ворогів партії. Скільки ненависті, презирства, гніву виявили діти до викритої троцькістської банди. Ребята (так в тексті — Авт) разом з усіма трудящими СРСР вимагали найсуворішої кари мерзенним ворогам народу, підлим псам фашизму — троцькістам. У листах ребята пишуть: «Ми так любимо свою країну, де нам хороше жити, вчитися в теплих і затишних школах. Особливо ми любимо нашого рідного батька товариша **Сталіна**. А вони — фашистські шпигуни — хотіли розірвати нашу країну на шматки і розпродати її капіталістам. Кулю їм у серце — така наша вимога» (лист піонера Михайла Чудновця, с. Юрівка). Таких листів дуже багато. Перед нами відповідальне завдання: зрозумілою дітям мовою розповісти про весь шлях мерзеної банди троцькістів, знахабнелих убивць і терористів»⁵⁴. Листи і вірші самих дітлахів, присвячені викриттю ворогів народу, посівши значне місце на шпальтах журналів і газет під рубрикою «спроби пера» або «творчість наших читачів», їх насиченість негативними метафорами, повторенням газетних штампів, свідчать, що виховання в дітях класової ненависті давало очікуваний результат⁵⁵.

Образ дитини, що безпосередньо бере участь у політичному житті країни, активно використовувався й під час виборчих кампаній. Дитина уважалась природним союзником влади, її представником, довіреною особою. Кожні чергові вибори до рад активізували використання керівництвом і пресою образу дитини-агента влади, дитини-агітатора за партію більшовиків. Крім фізичної допомоги — влаштування ясел для малечі з метою звільнення часу жінки для участі її у виборах, діти активно залучались до прямої пропагандистської та агітаційної діяльності — малювали гасла, прикрашали виборчі дільниці портретами вождів, проводили бесіди з батьками і сусідами, переконуючи їх голосувати за висунутих кандидатів, розповідаючи про успіхи влади у справі соціалістичного будівництва (за допомогою демонстрацій, бесід, виготовлення наочних приладів — графіків, фотомонтажів тощо). З 1929 р. діти активно залучались до участі у виборчій кампанії, не останню роль в цьому процесі відігравала дитяча преса⁵⁶. У 1934 р. до них по допомогу звертались навіть перші особи республіки, що стало традицією. У відозві до піонерів із закликом взяти участь у кампанії перевиборів до рад 1937 р. Григорій Петровський, нагадавши у вступній частині адресатам про те, що «у нашій країні діти, молодь — наше майбутнє, наша надія», накреслив план піонерських дій: «... важливо, щоб в кожній сім'ї добре вивчили виборчий закон і Сталінську Конституцію... піонери, школярі повинні... допомогти своїм батькам. Незабаром почнеться обговорення кандидатур... немає сумніву, що навколо цього відбудеться величезна боротьба. Запеклі вороги народу, контрреволюціонери-троцькісти, бухаринці, націоналісти та інша нечисть з контрреволюційних фашистських покидьків усіма силами намагатимуться провалити кандидатури чесних, відданих справі партії і нашій батьківщині людей і протягати своїх агентів, шпигунів. Їм допомагатимуть у цьому попи, сектанти, церковники,... пам'ятайте це. Агітуйте за кандидатури, гідні бути обраними до Верховної Ради, за

кандидатури тих, хто буде чесно й віддано працювати, буде високо тримати прапор завоювань Великого Жовтня... Агітуйте, щоб у наші Ради депутатів трудящих не пройшли покидьки колишньої буржуазії, націоналісти, петлюрівці, троцькісти, праві та інші зрадники народу, які готові потопити в крові країну Рад і відновити старий буржуазно-поміщицький лад». Дітям пропонувалось проявити себе, влаштовуючи «демонстрації з плакатами» з іменами «кращих з кращих кандидатів в депутати, стахановців, знатних людей країни»⁵⁷.

Для підсилення мотивації заклик голови ВУЦВК супроводжувався нагадуванням: «пам'ятайте добре, юні товариші, що в буржуазних країнах синки буржуазії провадять посилену агітацію за кандидатури буржуазних партій. Діти капіталістів, провадячи агітацію за буржуазних депутатів, допомагають готувати імперіалістичні війни, захоплення чужих земель, посилення гніту й експлуатації трудящих». Допомога маленьких більшовиченят у виборчій кампанії пафосно представлялась як справа глобального, світового масштабу: «ви, агітуючи за кандидатури тих, хто чесно й віддано боротиметься за розвиток соціалістичної промисловості, зміцнення колгоспного ладу, за розквіт соціалістичної культури, науки, мистецтва, боретесь проти варварських воєн, які винищують життя мільйонів людей в ім'я і на догоду купці імперіалістичних хижаків, укріплюєте міць і силу країни соціалізму, її обороноздатність, боретесь за утвердження нового комуністичного порядку»⁵⁸. Наскільки важливою може стати дитяча допомога у виборах показували навіть твори для дитячої естради. У п'єсі «На гарячому», яку пропонувалося поставити в школі, розповідалось про хлопчика Федьку, що грав антирелігійні п'єси у піонерському театрі, куди не пускала його тітка, про попа, знайомого тітки, що приїхав «розводити контрреволюцію» — хотів на виборах до Верховної Ради протягти своїх прибічників. Піп пропонував розпочати агітацію, збирати своїх. Але Федька дізнався, що піп «з куркульською бандою колись заодно діяв, — дзвонив їм у ліс звістки подавав». За допомогою піонера відбувається викриття і затримка попа — вбивці і бандита⁵⁹. Отже, передвиборча кампанія для дітей означала не тільки агітаційну роботу, але й викриття класових ворогів.

Оскільки класова боротьба невіддільно пов'язувалася з боротьбою робітників і селян проти експлуататорів у всьому світі, дитина, щоб відповідати ідеалу мусила бути інтернаціоналістом — уважно стежити за класовою боротьбою в інших країнах і в потрібний момент відгукуватися, так чи інакше допомагаючи закордонним товаришам⁶⁰. Розповсюдженим прийомом ідеологічної обробки було підкреслення різниці між життям в капіталістичних країнах і в СРСР. Але цей загальний образ маленького інтернаціоналіста мав в Україні свою специфіку і динаміку розвитку. До кінця 1920-х рр. цей образ включав, крім допомоги міжнародному дитячому руху, повагу до української культури. Та процес згортання українізації вніс свої корективи. Журнал «Дитячий рух» повідомив про це своїх маленьких читачів, надрукувавши у 1933 р. відому статтю під промовистою назвою «Викорінити націоналістичні перекопання», де чітко був змальований образ інтернаціоналіста по-українськи: «треба виховати у дітей радянської України ненависть до буржуазних націоналістів, до петлюрівців, до великодержавних шовіністів, виховати у наших дітей любов до СРСР, до трудящих братерських народів, виховати їх справжніми інтернаціоналіс-

тами»⁶¹. Зрештою від маленького інтернаціоналіста вимагалось, крім збирання «інтернаціонального п'ятачка» на користь закордонних пролетарів, добре з'ясувати, як жахливо жити в капіталістичних країнах, як знущуються там з дітей трудящих, і як їм пощастило народитися в найкращій країні світу, маленьким громадянам якої:

«Навіть важко уявити:

Ще живуть на світі діти,

Що не відають ніколи

Ані ясел, ані школи.

У Німеччині вони,

І в Італії вони,

І в Британії вони,

Там, де ще живуть пани».

І приєднатися до декламації разом із автором віршу:

«Ми щасливі, ми багаті,

Бо товариш Сталін з нами»⁶².

Отже, головна мета політичного виховання полягала у переконанні зростаючого покоління у правильності і справедливості більшовицької політики, у необхідності захищати її, і, якщо треба — навіть жертвувати собою. Але вище керівництво республіки усвідомлювало, що позитивні, на першій погляд, наслідки політвиховання можуть виявитися ілюзорними, і це не могло не хвилювати. У доповідній записці до ЦК КП(б)У на ім'я С. Косіора про стан масово-політичної роботи у 1934 р. нарком освіти УСРР В. Затонський висловлював стурбованість з того приводу, що «надзвичайно небезпечною є роздвоєність, що спостерігається у деяких випадках у дітей — коли вони вважають за необхідне в порядку офіційному на питання педагога давати відповіді, які від них вимагаються, а про себе думати і при нагоді, при відповідних обставинах виказувати і робити абсолютно інше»⁶³. Секретар ЦК ЛКСМУ С. Андреев під час зустрічі з піонервожатами м. Києва (1935 р.) з сумом відзначив: «ми керуємо піонерами, зустрічаємо дітей, вислуховуємо рапорти, плещемо в долоні, але не проникаємо в суть справи. Виховуємо їх в дусі підлабузництва, чинопочитання». Він навіть звернувся до дитячих ватажків із закликом: «не привчайте піонерів виступати з оваціями, з оплесками, писати різноманітні листи, фальшивити»⁶⁴. Тобто факти дитячої соціальної мімікрії, пристосуванства не лишалися непоміченими, влада розуміла всю складність і неоднозначність процесу політичного виховання.

Політична складова дискурсу дитини мала ще одну площину змістів, які реалізовувались у такому сюжеті як «влада і діти». Загальноновживаним стало поняття «найкращий друг дітей», або піонерів, що асоціювалось з окремими партійними лідерами. На загальнодержавному рівні це поняття активно вживалось стосовно М. Горького, його портрети часто прикрашали сторінки преси. Другом дітей змальовувалась і всесоюзна «бабуся» Н. Крупська завдяки опікуванню питаннями дитячого комуністичного руху та листуванню з піонерами⁶⁵. У 1932 р. у дітей «Країни рад» визначився першочерговий «друг». Резолюція VII конференції ВЛКСМ (1932 р.) назвала Й. Сталіна «бойовим соратником і кращим учнем Леніна, ... проводирем більшовиків, керманічем пролетарських перемог і організатором залізної когорти ленінців, вчителем і другом трудящої

молоді»⁶⁶. Цей титул закріпився за ним вже пожиттєво. Але навіть наявність у радянських дітей головного за ієрархією «найкращого друга» не позбавляла й інших вождів пролетаріату можливості позмагатися за це звання. Через увагу до дитячого табору «Артек» В. Молотов певний час вважався другом дітей. Також після загибелі С. Кірова згадки про нього у переліку інших більшовицьких якостей супроводжувались описанням його дружби з дітьми⁶⁷.

Особливо часто цей образ реалізовувався засобами масової інформації через зображення представників партії та уряду з дітьми. Портрет «Сталін з дитиною» вперше з'явився у липні 1935 р., коли «Правда» надрукувала історію Ніни Здрогової, котра передала букет квітів Сталіну⁶⁸. Тоді ж преса тиражує фотографію «Товариш Сталін на Тушинському аеродромі передає піонерці Аросевій одержані ним від парашутисток квіти»⁶⁹. Портрет Сталіна, який обіймає Мамлакат Нахангову, супроводжувався у журналі «Піонерія» віршами Валентина Бичка, в яких підкреслювалась всемогутність вождя, його здатність впливати навіть на сили природи:

«І всі відчули, Мамлакат,
Яка рука була у нього тепла.
Тепер ще вище будуть виростать
В твоїх полях гінки бавовни стебла»⁷⁰.

29 червня 1936 р. на першій сторінці «Правди» було опубліковане фото «Щасливе дитинство», на якому Сталін обіймає піонерку Гелю Маркізову⁷¹. Популярність і постійне тиражування цього сюжету свідчили про перетворення його на символ доби.

В Україні одним з перших місцевих лідерів, відомих своєю «дружбою» з дітьми, був нарком освіти М. Скрипник. Його портрет в оточенні делегатів Всеукраїнського зльоту піонерів, вміщений у травневому номері газети «На зміну» (1932 р.), став своєрідним зразком фотосюжетів подібного жанру. На ньому усміхнений нарком обнімав дітей, що радісно тулились до нього⁷². Частими стали публікації старих фотографій легендарних більшовиків, починаючи з В. Леніна, в оточенні дітей. До 10-річчя піонерської організації журнал «Комуністичний юнацький рух» вмістив фото «В. Затонський серед дітей» та «Р. Ейдeman серед дітей села», зроблені ще 1922 р.⁷³

Але загальноновизнаним і безальтернативним «другом дітей» з 1934 р. стає в республіці секретар ЦК КП(б)У Павло Постишев. Він був ініціатором багатьох проєктів, пов'язаних з дитинством, часто зустрічався з піонерами, звертався до них із закликами. Це почесне звання було настільки важливим для партійного вождя, що іноді заради підтримання свого реноме він привласнював собі ідеї, автором яких були інші. Вітання від ЦК КП(б)У піонерам, жовтєнцям, школярам Харкова з приводу відкриття палацу піонерів восени 1935 р., передане до газети «На зміну», закінчувалось словами «Хай живе ініціатор створення палацу — улюблений партторг комсомолу України — Павло Петрович Постишев»⁷⁴. В дійсності ж ідея передати дітям Харкова колишній будинок ВУЦИКу з'явилась у секретаря ЦК ЛКСМУ С. Андрєєва, принаймні, була ним озвучена 17 квітня 1934 р. у зверненні до С. Косіора та П. Постишева. У ній він, у зв'язку з перенесенням столиці до Києва, пропонував віддати дітям будинок уряду, посилаючись на відсутність у Харкові пристойного приміщення для дитячого клубу,

оскільки в існуючий «небезпечно пускати дітей» через можливість обвалу⁷⁵. Тим не менш, саме П. Постишев отримав вітання і подяку за цю ініціативу, оскільки перебудова і передача дітям нового чудового палацу, який у промові його директора було пафосно названо «Магнітобудом позашкільної роботи серед дітей»⁷⁶, сприймалась як акт надзвичайної політичної ваги і мала неабиякий пропагандистський потенціал. У згаданій промові директора палацу Ю. Дашевського ім'я кращого друга дітей називалось сім разів в контексті його турботи про дітей України, не рахуючи розлогого цитування його творів. Для порівняння — ім'я Леніна згадувалось лише один раз, доповнюючи кілька відомих його цитат про підростаюче покоління⁷⁷.

Цікаво, що в Україні портрети оточеного дітьми П. Постишева почали з'являтися раніше, ніж легендарний портрет Й. Сталіна. Обкладинка журналу «Піонервожатий» у вересні 1934 р. була прикрашена зображенням секретаря ЦК КП(б)У, оточеного піонерами республіки (веселі, щасливі, усміхнені обличчя). В цьому ж номері він був названий «найулюбленишим другом піонерів»⁷⁸.

Дитячі поети, говорячи від імені дітей республіки, не забували згадати їхнього друга:

«Ми Леніна—Сталіна партію любим,
Нам гарно і весело жить.
Товаришу Постишев, любий —
Спасибі тобі і привіт»⁷⁹.

Не забарились і «дорослі» поети. «Пісня про П.П. Постишева» авторства М. Рильського, мала такі символічні рядки:

«...Чи бачите ви посмішки і сяєво очей?
Павло Петрович Постишев сидить серед дітей»⁸⁰.

Намагання медійників кооптувати якомога більше прибічників культу місцевого республіканського вождя продукувало такі надзвичайні сюжети, як розповідь про піонервожатку харківської школи для глухонімих дітей Белу Паперну, що організувала драмгурток, який готував п'єсу за книгою П. Постишева «Перший тунгуський партизанський загін»: «Глянувши на портрет Павла Петровича Постишева, діти... притуляють руку до серця. Цей жест на їхній мові є виразом безмежної любові», — пафосно закінчив свій нарис автор⁸¹.

Отже, образ «дитина і політичний лідер» покликаний був працювати на імідж влади, якій мусило віддати свої симпатії зростаюче покоління. Цей образ викликав такі емоційні стани як глибока вдячність, бажання бути гідним, виправдати довіру, прийти на допомогу, готовність боронити.

В республіканському комунікаційному просторі у 1929–1939 рр. сформувався образ «вірного лєнінця», який відрізнявся чіткою класовою ідентичністю. Говорячи про цей образ, слід розуміти, що альтернативи йому з кінця 1920-х рр. не існувало. В усіх текстах, що потенційно могли репрезентувати «нерадянські цінності і риси характеру», ідеологічно свідомі представники влади вбачали контрреволюційність. На I Всеукраїнській конференції ЛКСМУ (червень 1929 р.) голова ЦБ КДР у доповіді про дитячий рух в республіці з гнівом повідомила, що «зараз класова боротьба за вплив на дітей має різноманітні форми. Ця боротьба приймає форми боротьби через книжку, що є такою великою і основною зброєю виховання дітей. Засобами цієї книжки наш класовий

ворог намагається, і треба сказати в деяких випадках успішно, протягти свою дрібнобуржуазну ідеологію». Критиці були піддані навіть казки, оскільки вони «не є тим матеріалом, яким можна виховати дійсних борців за соціалізм. Адже ідеологія казок по суті є відволіканням дітей від реальної дійсності, адже кожна казка — це ідеологія якогось таємничого світу, ідеологія дрібнобуржуазна, це прищеплення дітям містицизму, обломовщини, почуття непротивлення злу тощо. Хіба можливо в нашу епоху соціалістичного будівництва, в епоху пролетарської диктатури, коли ми повинні виховувати активних борців за соціалізм, ... нових людей, здатних будувати нове реальне життя, хіба можливо вважати в нашу епоху казки такими, що можуть бути допущені у всі дитячі бібліотеки та читальні»⁸². Найбільш гострої критики зазнали казки Г.Х. Андерсена, які ЦБ КДР та НКО УСРР заборонили використовувати в процесі виховання і навчання⁸³. Інші казки також активно таврувалися⁸⁴. Педагогів і методистів весь час турбувало й обурювало також проникнення до дитячих бібліотек пригодницької літератури (Майн Рид, Жюль Верн), яку вони закликали активно вилучати⁸⁵. Зрозуміло, що книжки для дітей на кшталт «Піонерам про хлібоздавання», «Дітям про п'ятирічку», «Славний піонер Гена Щукін» тощо, які відповідали офіційним уявленням про «радянську дитину», поступово витіснили традиційну дитячу літературу.

Всі складові процесу повсякденного залучення дітей до політичного життя в республіці були спрямовані на формування класової ідентичності дитини. Розрахованим на дітей медіа-текстам було притаманне оповідання від першої особи множини. Використовуючи займенник «ми», автори нібито виступали від імені дитячої аудиторії, уособлюючи її інтереси. Дитині пропонували приєднатися до певного «цілого», відчуті причетність до великої групи «радянських дітлахів». Основні звернення до дітей, що лунали в ЗМІ — «діти робітників і колгоспників», «діти трудящих», «пролетарські і колгоспні ребята», дорівнювали поняттям «радянські діти», «наші діти»⁸⁶. Такі звернення влади важко було ігнорувати. Дитина була поставлена в умови, коли треба було чітко обирати на чиєму ти боці — або з «нами» — дітьми трудящих, або з «ними» — ворогами народу і влади. Асоціювати себе зі змальованим владою звірем-куркулем дитині навряд чи хотілось. Протиставити себе цілому було дуже важко. Зрозуміло, що конструкту «ми» протиставлявся інший — «вони», проти кого це «ми» й було спрямоване. Альтернативи звертанням «діти робітників і селян» не існувало, в офіційному комунікаційному просторі були відсутні інші адресати, до дітей «нетрудящих» влада не зверталась, їх не намагались перевиховати чи переконати. Їх просто ігнорували. Отже, тим треба було або ідентифікувати себе з дітьми трудящих, відмовляючись від батьків, дистанціюючись від них, або мімікрувати. У спогадах людей, чиє дитинство співпало з 1930-ми роками, неодноразово зустрічаються сюжети, про те, яким шоком для вихованих піонерською організацією дітей було дізнатись, що батьки були розкуркулені і приховували це від них. «Як почула, що вони кажуть, що ми були куркулі, й це для мене такий удар був, як ніби мене хтось по голові б'є! Я кажу: — «То ви — куркулі! Ви бандити, розбійники, ті що колгоспне добро крали і палили колгоспні столи!», — згадувала у своїй розповіді про дитинство жінка, батьки якої переховувались з підробленими документами у Донбасі. Коли батько іншої жінки

повернувся із Сибіру, де перебував у засланні, вона, почувши про його термін ув'язнення, розгнівано викрикнула: «Ти був 10 років! У нас в батьківщині дають стільки ворогам народу, чому ти не йшов з народом? Я ніколи тебе не назву батьком». І дійсно, довго потому не підходила до нього близько⁸⁷. Ці спогади переконують, що процес становлення ідентичності в таких обставинах був дуже болісним для українського підлітка, якому треба було відмовлятися від природної позиції сина чи доньки на користь позиції «вірного лєнінця». Політизація дитячого життя нерідко оберталась особистою трагедією для маленьких громадян.

3. Виробничий та навчальний аспекти дитячої діяльності

З ухваленням першого п'ятирічного плану (1928–1932 рр.) «виробничий» аспект починає відігравати важливу роль у дискурсі дитини. Зрозуміло, що її неможна було безпосередньо включити у систему суспільного виробництва в якості робітника. Радянська влада офіційно не пропонувала поставити маленьких громадян до верстата задля вирішення кадрової проблеми важкої індустрії. Але дітлахів успішно залучали до інших відверто недитячих справ у зв'язку із виконанням завдань п'ятирічного плану. З початком розгортання процесу індустріалізації дитина позиціонувалась як резервна сила, що мусила допомагати партії та уряду у вирішенні завдань соціалістичного будівництва. Змістовний рівень аргументації на користь залучення юних громадян до виробництва включав такі ключові ідеї. Дитина має обов'язки перед державою, перед партією та урядом. Вона як ніхто зацікавлена в успіхах соціалістичного будівництва, оскільки, по-перше, ніде у світі немає такої турботи про зростаюче покоління, а по-друге, саме їй належить право скористатися плодами більшовицьких перемог в майбутньому.

Важливим елементом звернень республіканського керівництва та медіатекстів, адресованих дітям у справі допомоги соціалістичному будівництву, була прелюдія у вигляді нагадування про те, як погано живеться дітям трудящих за кордоном, оскільки вони не мають можливості відвідувати школу і відпочивати, бо змушені з юних років заробляти собі на життя. Вік маленьких «рабів капіталу» варіювався у подібних сюжетах від 6 до 14 років. Це змалювання дітей без дитинства відбувалось із вживанням пасивних форм дієслова, задля підкреслювання їхньої безправності, з метою приписування їм ролі жертв капіталізму, на який покладалась відповідальність за страждання дітлахів. В той же час, переходячи до мальовничих картин щасливого дитинства в СРСР, автори зрештою закликали маленьких адресатів позбавити себе дитинства добровільно, свідомо, із почуття вдячності до влади, а також заради щасливого майбутнього і благородної мети. Тут вже починали вживатися активні форми дієслова, бо радянські діти позиціонувались як активні, самодіяльні, творчі особистості, що дуже люблять партію і уряд, прагнуть допомогти батькам, виконують свої обов'язки, які їм добре відомі.

Піонерські ЗМІ заповнили заклики до участі у вирішенні завдань п'ятирічки. На першому етапі соціалістичного змагання у республіці основну дитячу діяльність вбачали у посильній допомозі заводу, фабриці, де працюють батьки. Від дітей вимагалось ознайомитися з метою змагання та вивчити стан вироб-